

Ds. Kees Kant

VAN EISENACH NAAR BETLEHEM

Deutsche Christen en Palestijnse christenen over Joden en Israël

Uitgeverij Toetssteen

Van Eisenach naar Betlehem

Van Eisenach naar Betlehem

Deutsche Christen en Palestijnse christenen
over Joden en Israël

ds. Kees Kant

Uitgeverij Toetssteen
www.toetssteen-boeken.nl

*Hij zal oordelen tussen vele volken
en machtige heidenvolken vonnissen, tot ver weg.*

(Micha 4:3 Herziene Statenvertaling)

Eerste druk 2015

Van Eisenach naar Betlehem

ISBN 978-90-823840-0-0

© 2015 Uitgeverij Toetssteen, ds. Kees Kant

Oosterslag 4, 8385 GW Vledderveen, Nederland

www.toetssteen-boeken.nl

De Bijbelcitataten in dit boek zijn ontleend aan de vertaling van het NBG van 1951 ©

Voor de fonetische weergave van Hebreeuwse woorden is de voorkeurspelling van Sofeer gehanteerd. Dat betekent bijvoorbeeld dat we kiezen voor Tora en Talmoed.

De teksten tussen aanhalingstekens zijn letterlijke of zo letterlijk mogelijk vertaalde citaten uit publicaties. Dat levert helaas vaak minder fraai Nederlands maar sluit aan bij de wens van de auteur om de gebruikte bronnen recht te doen.

Vormgeving: Gewoon Geertje

Omslag: Willeke Brandsma

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Hoofdstuk 1: De ontwikkeling van het anti-judaïsme in de christelijke kerk	13
Hoofdstuk 2: Reformatie en Nadere Reformatie	32
Hoofdstuk 3: Het Europese antisemitisme in de 19e en 20e eeuw	62
Hoofdstuk 4: Protestantse nazi-theologie in Duitsland	74
Hoofdstuk 5: Grootmoefiti van Jeruzalem, verbinding tussen nazi's en Palestijnen	111
Hoofdstuk 6: Palestijns christelijke bevrijdingstheologie	130
6.1: Naim Ateek: Roep om verzoening, een Palestijnse christen over vrede en recht	133
6.2: De Palestijnse Kruisweg van Sabeel	164
6.3: Het Kairos Document	168
6.4: Bijbel en bezetting bij Mitri Raheb	177
6.5: Yohanna Katanacho: Het land is van Christus	182
Hoofdstuk 7: De overeenkomsten tussen Eisenach en Betlehem	195
Geraadpleegde literatuur	230

Inleiding

Palestijnse christenen genieten een grote sympathie binnen de christelijke kerken in het westen. Naarmate het conflict tussen Israël en de Palestijnen langer duurt, is er sprake van een groeiende verbondenheid met hen en worden zij steeds meer gezien als een kleine, vergeten groep die slachtoffer is van het conflict. Evenals christenen in het westen zijn ook Palestijnse christenen verdeeld in tal van kerkgenootschappen en denominaties, variërend van Oosters-orthodox, rooms-katholiek, protestants en evangelisch.

De laatste twintig jaar werken zij interkerkelijk steeds meer aan een eigen Palestijns-christelijke theologische visie op Israël en op het conflict. Deze is inmiddels bekend geworden als de Palestijns christelijke bevrijdings-theologie. We kunnen daarover uitvoerig lezen in publicaties van het Palestijns-christelijke 'Sabeel Oecumenisch Centrum voor Bevrijdings-theologie' en van het 'Bethlehem Bible College'. In 2009 hebben tien Palestijnse christenen uit verschillende Palestijnse kerken gezamenlijk het 'Kairos Document' uitgegeven. Het is vertaald in het Nederlands en in 2010 gepresenteerd aan het publiek. Daarin geven zij hun bijbels-christelijke visie op Israël en het conflict. Deze Palestijns-christelijke bevrijdings-theologie is deels met kritiek en deels met warmte ontvangen binnen de christelijke kerken in het westen, ook in Nederland. Daarin wordt gesproken over geweldloosheid, vrede, gerechtigheid en verzoening. Woorden die zomaar uit de mond van Jezus zelf zouden kunnen komen. Voor velen biedt deze theologie nieuwe hoop. Een ideaalbeeld voor vrede in het Midden-Oosten. Wanneer men echter goed doorleest dan blijkt dat deze theologie bepaald geen hoopvol perspectief biedt. Althans niet voor Joden en helemaal niet voor Israël. De opvattingen in al deze Palestijns-christelijke literatuur zijn namelijk niet nieuw. Ze blijken nauw verbonden met het anti-Joodse denken in de geschiedenis van de christelijke kerk in alle eeuwen achter ons. Het is oude wijn in nieuwe zakken. De christelijke kerk heeft al vanaf de vroege kerk en door de Middeleeuwen heen een lange geschiedenis van anti-Joods denken en handelen. Om de Palestijns-christelijke visie op Israël goed te kunnen beoordelen, is het van belang om kennis te nemen van de hele geschiedenis en ontwikkeling van het

anti-Joodse denken in de christelijke kerk. Al in de eerste eeuwen van de christelijke kerk zag men het jodendom als een duivelse godsdienst en werden Joden gezien als bekrompen en verstokt. Een gevaar voor hun omgeving. Gaandeweg de eeuwen kondigden kerken en overheden in Europa allerlei beperkende maatregelen af tegen de Joden. Vanaf de 19^e eeuw kregen Joden door de scheiding van kerk en staat meer vrijheid. Tegelijk ontwikkelde zich echter binnen en buiten de kerk een nieuwe vorm van antisemitisme, met een stroom van anti-Joodse literatuur in heel Europa tot gevolg. Tijdens het naziregime stond een aanzienlijk deel van de Duitse kerken achter Hitler. Zij bundelden hun krachten in de kerkbeweging van de zogenoemde Duitse Christenen, de *Kirchbewegung Deutsche Christen*. Binnen deze kerken en kerkbeweging is systematisch nagedacht over hun visie op Joden en jodendom. Een aantal theologen heeft in 1939, kort na de Kristallnacht, binnen de Duitse protestantse kerk een theologisch instituut opgericht in Eisenach. Daar werkte een team van theologen dat zich verbonden wist met het naziregime van Hitler, aan een anti-Joodse theologie en dit team zette zich in om door het publiceren van boeken de kerk en het christelijke leven in Duitsland te zuiveren van Joodse invloeden. Zij meenden dat ook in bijbelse tijden het Oude Testament geen waarde had en dat het jodendom al vanaf haar prilste begin racistisch, bekrompen en gevaarlijk was. Zij konden hun werk uitvoeren dankzij de hulp van de protestantse kerken in de deelstaat Thüringen en bijdragen van het Rijk. Het doel was om het inmiddels wijd verbreide anti-Joodse denken binnen de kerk systematisch uit te werken en te publiceren. Hiermee moest elke Joodse invloed in het kerkelijke leven worden uitgebannen. De christelijke kerk en de theologie moesten zuiver zijn en vrij van elke Joodse of oudtestamentische invloed. Veel aspecten van dit denken zien we nu in een nieuw jasje terugkeren in de Palestijns-christelijke bevrijdingstheologie. De Palestijns-christelijke bevrijdingstheologie is dus niet nieuw, maar maakt een wezenlijk onderdeel uit van een lange traditie. We proberen in dit boek een helder onderscheid te maken tussen anti-judaïsme, antisemitisme en het moderne antizionisme. Onder anti-judaïsme verstaan we een volledige afkeer tegen het jodendom als godsdienst en als levensbeschouwing. Onder antisemitisme verstaan we een afkeer en aversie tegen de Jood als mens, ongeacht zijn godsdienst of levensbeschouwing. De uitdrukking ‘antisemitisme’ bestaat pas sinds de 19^e eeuw, maar de onderliggende gedachte en houding is al eeuwenoud. Onder antizionisme verstaan we het tegenoverge-

stelde van zionisme. Zionisme is het eeuwenoude verlangen van Joden naar het herstel van Israël en Jeruzalem als het beloofde thuisland voor het joodse volk. In het antizionisme wordt de relatie tussen Joden en het land Israël ontkend en afgewezen, en wordt het verlangen naar herstel van Israël voor het joodse volk gezien als een verkeerde opvatting, die dan ook bestreden moet worden. De verhuizing van Joden waar dan ook ter wereld naar het thuisland Israël wordt gezien als een verkeerde manier van Bijbelinterpretatie en als een politiek verwerpelijke aangelegenheid. In het antizionisme verzet men zich dus tegen de terugkeer van Joden naar het land Israël. We zullen in dit boek zien hoe deze drie zich hebben ontwikkeld binnen de christelijke kerk en hoe ze onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Helaas heeft de Palestijns-christelijke bevrijdingstheologie zich niet kunnen losmaken van dit verleden en biedt zij voor Joden en Israël absoluut geen nieuwe, christelijke hoop, alle mooie woorden ten spijt.

Dit boek laat eerst zien hoe de kerk zich vanaf haar begin heeft opgesteld jegens de Joden. En hoe het denken ten aanzien van Joden en jodendom zich heeft ontwikkeld in het Europese christendom door de eeuwen heen. Vervolgens zien we hoe de Duitse, protestantse nazi-theologen hebben gedacht over het jodendom, over de Joden en over Israël. Daarna zien we hoe in de huidige, moderne Palestijns christelijke bevrijdingstheologie wordt gedacht over het jodendom, over Joden en Israël. Het wordt dan duidelijk hoe dit nauw verbonden is met de hele geschiedenis. Het boek dat u nu in handen heeft, legt zwarte bladzijden bloot uit de christelijke kerk. Niet alleen uit het verleden, maar evenzeer ook uit het heden. Het is geen vrolijk boek. Wel is het van groot belang voor christenen en ook anderen die zich betrokken weten bij het conflict tussen Israël en de Palestijnen.

Met dank aan de medewerkers van het *Landeskirchenarchiv* van de *Evangelische Kirche in Mitteldeutschland* te Eisenach, waar ik meerdere dagen alle literatuur van het Eisenacher instituut mocht bestuderen.

ds. Kees Kant

1

De ontwikkeling van het anti-judaïsme in de christelijke kerk

Het prille begin

In het prille begin van het christendom bestond de kerk voornamelijk uit Joden die Jezus hadden aanvaard als Messias. De eerste gemeente was in Jeruzalem. Maar al snel trokken de apostelen de wereld in zoals Jezus hen had opgedragen. Overal bezochten ze allereerst de Joodse synagogen. Er ontstonden kleine huisgemeenten en al snel groeiden de plaatselijke gemeenten dankzij de bekering van heidenen. We lezen daarover uitvoerig in het boek Handelingen en de brieven van de apostelen. In die boeken lezen we over spanning tussen christenen van Joodse afkomst en heiden-christenen. De Joden-christenen wilden de Joodse wetten en leefwijze ook opleggen aan de nieuwe bekeerde heidenen. Dat vonden de apostelen te veel gevraagd. Verzoening en eeuwig leven komen tot stand door het geloof in Jezus en zij vonden het opleggen van de Joodse leefregels een te zware last. Dat staat beschreven in Handelingen 15.

In de jaren die volgden bestond de christelijke kerk voor een steeds groter deel uit heiden-christenen. De jonge christelijke kerk en de Joodse synagoge groeiden steeds verder uit elkaar. Er ontstond teleurstelling binnen de kerk over het feit dat de meeste Joden zich niet hadden bekeerd tot het christendom. Voor de meeste Joden in die tijd kon Jezus niet de verwachte Messias zijn. Israël leefde onder wrede bezetting door de Romeinen en de Joden verlangden naar de Messias waarover de profeten hadden geschreven. Deze Messias zou de vijand verjagen en het koningschap op de troon van David herstellen. De profeten hadden gesproken over een wereldwijde vrede in de Messiaanse tijd, maar die was met Jezus niet gekomen. Jezus was juist gekruisigd en gestorven. Hij kon de Messias niet zijn in de ogen van de meeste Joden.

Daar kwam bij dat in de christelijke kerk de Joodse wet niet meer diezelfde centrale rol had als in het Jodendom. De Tora met al haar wetgeving

en geboden was juist het hart van het Jodendom. De Tora was door God via Mozes aan hen gegeven als een heilige leefregel om te eerbiedigen. In de ogen van Joden vormde de grote toestroom van heidenen die zich door geloof christen konden noemen zonder besnijdenis en zonder de wet een bedreiging voor de bewaring van hun Joodse identiteit. De kloof tussen Joden en christenen werd groter.

Na de verwoesting van Jeruzalem

Vanwege een Joodse opstand verwoestten de Romeinen in het jaar 70 de stad Jeruzalem en de tempel. Ironisch genoeg bereikten de legers van veldheer Titus over de puinhopen en de lijken de tempel rond de datum waarop Joden de verwoesting van de tempel door de Babyloniërs in 587 v.Chr. herdachten. Dat was op de 9^e van de maand Av, *Tisja be-Av*. Een miljoen Joden vond de dood en vele honderdduizenden werden gevangen genomen. Ze werden als slaven ondergebracht in de mijnen of verkocht.¹ Anderen vluchtten naar het noordelijke Galilea en de meesten naar het buitenland. De tempeldienst was hiermee na eeuwen ten einde gekomen. De diaspora, de grote verstrooiing van de Joden over Europa, Azië en Afrika was begonnen.

In de jaren die volgden, groeide de kerk steeds verder. De teleurstelling over het uitblijven van een bekering van de Joden na de verwoesting van de tempel droegen bij aan de opvatting dat de Joden door God vervloekt waren. Het werd gezien als hun straf en vloek voor de kruisiging van Jezus. De Joden zouden het verbond met God hebben verbroken. Als takken waren ze afgebroken en de christelijke kerk nam hun plaats in. Alle beloften en verbonden zouden zijn overgegaan op de christelijke kerk als het trouwe en ware volk van God. De Joden hadden afgedaan en Gods verbond met hen was voorbij. Het buiten werking stellen van de Joodse wet door de christelijke kerk en de verwoesting van de tempel zag men als de bewijzen hiervoor.

Ignatius van Antiochië was een van de apostolische vaders, de eerste generatie kerkleiders na de apostelen. Ignatius werd in 70 na Chr. bisschop van Antiochië en stierf in het jaar 110. Hij schreef in zijn brief aan de Filadelfiërs: ‘Wanneer iemand u echter het Judaïsme verkondigt, luister dan niet naar hem...zij zijn me als grafstenen en monumenten van doden.’² In het

---

1. Werner Keller, *Und wurden zerstreut unter alle Völker*, 75

2. Ignatius aan de Philadelfiërs, VI.1, vertaling D. Franses, *De apostolische vaders*, 128

Geraadpleegde literatuur

Bij de geschiedenis van het anti-judaïsme in de kerk:

- dr. G.D.J. Aalders, *Synagoge kerk en staat in de eerste vijf eeuwen*, Kampen, 1985
- dr. M. van Campen, *Gans Israël II Voetiaanse en Coccejaanse visies op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*, Zoetermeer 2006
- dr. M. van Campen, *Leven uit Gods beloften, Een centraal thema bij Johannes Calvijn*, Goudriaan 1988
- D. Fransens, *De apostolische vaders*, Hilversum 1941
- Dore Gold, *The Fight for Jerusalem*, Washington 2007
- dr. Wulfert de Greef, *Van één stam*, Delft 2012
- dr. Hans Jansen, *Christelijke Theologie na Auschwitz*, Den Haag 1981
- dr. Werner Keller, *Und wurden zerstreut unter alle Völker*, Zürich 1966
- dr. Hans Kühner, *Der Antisemitismus der Kirche*, Zürich 1976
- Maarten Luther, *Wider die Sabbather, an einen guten Freund*, heruitgave München 1936
- Maarten Luther, *Von die Juden und Ihre Lügen*, heruitgave München 1936
- Maarten Luther, *Vom Schem Hamphoras und vom Geschlecht Christi*, heruitgave München 1936
- Justinus Martyr, *Dialog met de Jood Trypho*
- dr. K.A.D. Smelik, *Anti-judaïsme en de kerk*, Baarn 1993
- René Süß, *Luthers Theologisch Testament*, Amsterdam 2006

Bij de nazi-theologen in de vorige eeuw:

- Peter Andriess, *Hitlers Tafelgesprekken*, Amsterdam 1983
- Eisenacher Instituut: *Die Botschaft Gottes*, Weimar, 1941
- dr. Robert P. Ericksen, *Theologen onder Hitler*, Franeker 1987
- dr. Walter Grundmann, *Die Entjudung des religiösen Lebens*, Weimar 1939
- dr. Walter Grundmann en Karl Euler, *das Religiöse Gesicht des Judentums*, Jena 1941
- dr. Walter Grundmann, *Jesus der Galilaer und das Judentum*, Leipzig 1940
- dr. Walter Grundmann, *Das Messiasproblem*, Leipzig 1942
- dr. Walter Grundmann, *Die Gotteskindschaft in der Geschichte Jesu*, Weimar 1938

- dr. Walter Grundmann, *Der Gott Jesu Christi*, Weimar 1936
- dr. Walter Grundmann, *Die geistige und religiöse Art des Judentums*, Jena 1941
- dr. Jeffrey Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, Michigan USA 2009
- dr. Jeffrey Herf, *The Jewish Enemy*, Boston USA 2008
- dr. Susannah Heschel, *The Aryan Jesus*, Princeton USA 2010
- dr. Hans Jansen, *Van jodenhaat tot zelfmoordterrorisme*, Heerenveen 2006
- dr. Hans Jansen, *Waarom mag Israël niet bestaan in het Midden-Oosten?*, Heerenveen 2015
- dr. Gerhard Kittel, *Jesus und die Juden*, Weimar 1937
- dr. Gerhard Kittel, *die Judenfrage*, Stuttgart 1933
- ds. Siegfried Leffler, *Christus im dritten Reich der Deutschen*, Weimar 1935
- Hans Prolingheuer, *Wir sind in die Irre gegangen, die Schuld der Kirche unterm Hakenkreuz*, Köln 1987
- Hans Prolingheuer, *Das kirchliche Entjudungsinstitut, 1939 bis 1945 in der Lutherstadt Eisenach*, Kassel, 2009
- dr. Martin Sasse, *Martin Luther und die Juden: Weg mit Ihnen!*, Freiburg, 1938
- dr. K.A.D. Smelik, *De zeven levens van de Protocolen van de Wijzen van Zion*, Gent 2010
- dr. Wilken Veen, *Collaboratie en Onderwerping, Het Duitse protestantisme in 1933*, Gorinchem 1991
- dr. J.S. Vos, *Politiek en Exegese*, Leusden 1983

Bij de Palestijns christelijke bevrijdingstheologie:

- dr. Naim Ateek, *A Palestinian Cry for Reconciliation*, New York USA 2008, alsmede
- de Nederlandse vertaling: *Roep om verzoening*, Zoetermeer 2012
- dr. Mitri Raheb, *The Biblical Tekst in the Context of Occupation*, Bethlehem 2012
- Het Kairos Document*, Bethlehem 2009, vertaling 2009
- dr. Yohanna Katanacho, *Christ is the Owner of Haaretz*, Bethlehem
- dr. Yohanna Katanacho, *The Land of Christ, A Palestinian Cry*, Bethlehem 2012
- Sabeel Instituut voor bevrijdingstheologie: *The contemporary way of the cross*
- dr. K.A.D. Smelik, *Tussen hoop en catastrofe, Tikva of Nakba*, Soesterberg 2014
- dr. G. van den Brink en dr. C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, Zoetermeer 2012

Een gevaarlijke herinterpretatie van Gods beloften

Op 6 mei 1939 was het feest op de Wartburg in Eisenach. Een select gezelschap van professoren en predikanten van de *Deutsche Christen* vierde de oprichting van een kerkelijk instituut op exact dezelfde datum als de aankomst van Luther in deze machtige burcht in 1521. Het Eisenacher instituut had de taak op zich genomen om alles in de kerk te ontdoen van Joodse invloeden. Het is verbijsterend om te lezen hoe professoren en predikanten van de *Evangelische Kirche* zich inspanden uit vrije wil om de Bijbel te ontdoen van Joodse elementen. Men werkte door tot het bittere eind in 1945 en publiceerde in oorlogstijd tal van anti-Joodse boeken en zelfs een *ontjoodste* Bijbel en catechismus.

Het gedachtegoed van het instituut in Eisenach is niet verdwenen maar leeft onopgemerkt nog door in de kerken, ook in Nederland. Dit boek heeft als doel om deze leugens bloot te leggen zodat u ze kunt herkennen. Dat geldt ook voor de Palestijnse bevrijdingstheologie die nu wereldwijd gehoor vindt in de christenheid.

De Bijbeluitleg van het instituut Sabeel en het Bethlehem Bible College klinkt heel anders dan die van het Lutherse instituut in Eisenach. Maar de mooie schijn bedriegt. Evenals in Eisenach geven nu Palestijns-christelijke theologen een vertekening van de beloften van God en van de rol van Israël in Zijn heilsplan. In Eisenach bedacht men dat Jezus een Ariër was en nu wordt Hij voorgesteld als een Palestijn die lijdt onder de bezetting.

De voorbeelden van herinterpretatie van de Bijbel in Eisenach en Betlehem zijn uitgebreid gedocumenteerd in dit boek evenals de uitspraken door de eeuwen heen van kerkleiders over de Joden. De bestudering van deze zwarte bladzijden in de kerkgeschiedenis is nodig om hedendaagse misleiding en misvatting te herkennen.

De auteur is predikant binnen de Protestantse Kerk Nederland

9 789082 384000 >

www.toetssteen-boeken.nl

ISBN 978-90-823840-0-0